

Poznámky k historickému výskytu kručinôčky krídlatej (*Genistella sagittalis*) v širšom okolí Bratislavy

Notes on the historical occurrence of *Genistella sagittalis* in broader vicinity of Bratislava

PATRIK MRÁZ

Botanický ústav SAV, Dúbravská cesta 14, 842 23, Bratislava

During revision of the distribution of *Genistella sagittalis* in the West and East Carpathians interesting data about its occurrence in broader vicinity of Bratislava were found. The first locality is situated on the right bank of the Danube river near Mosonmagyaróvár (Hungary), only 30 km from the center of Bratislava. The herbarium specimens collected in 1924 by J. Černý from the village Kuchyňa (SW Slovakia) give the first concrete data about its occurrence in Slovakia. The author of the contribution considers about mention species as allochthonous for Slovak flora.

Kručinôčka krídlatá (*Genistella sagittalis* (L.) Gams) patrí medzi pozoruhodné a veľmi dekoratívne druhy našej flóry. Je zaujímavá svojou morfológiou (redukcia listov, asimilačnú funkciu preberá krídlatá stonka), ekológiou (vegetatívne rozmnožovanie zakoreňovaním stonky a z toho vyplývajúca tvorba súvislejších porastov), ako aj rozšírením (atlanticko-mediterránnu a čiastočne aj ponticko-panónsky element) (Hegi & Gams 1925, 1975).

Slovenské lokality kručinôčky krídlatej boli doteraz známe len z oblasti Bukovských vrchov (cf. Bertová & Holub 1984, Hadač et al. 1991, Hadač 1994) a Nízkych Beskýd (Dostál 1988). Tieto lokality predstavujú osobitnú arelu mimo súvislého areálu výskytu (cf. Meusel et al. 1965: 230). V roku 1994 bola *Genistella sagittalis* nájdená aj v Slovenskom rudohorí (Mráz, nepublikovaný údaj). Pri spracovávaní materiálu o rozšírení *Genistella sagittalis* vo Východných a Západných Karpatoch (Mráz in prep.) som našiel viaceré zaujímavé doklady o historickom výskyte tejto rastliny v širšom okolí Bratislavy.

Vôbec prvou najstaršou publikovanou zmienkou o výskyte tejto rastliny v širšom okolí Bratislavy je Neilreichova citácia (1866: 328) Wierzbického rukopisu *Flora mosoniensis* (Wierzbicky 1820), na základe ktorého *G. sagittalis* rástla „zwischen Schwarzwald und Kis-Bodák“ (na automape dnes ako Kisbodák a Feketeerdő, čo je SZ smerom od Mosonmagyaróváru v blízkosti

dnešnej slovensko-maďarskej hranice – ešte na území Maďarska, ca 30 km od historického centra Bratislavy). Tento údaj zrejme preberá aj Soó (1966: 280), keď ho uvádza ako „Kisbodak (Moson m.)“.

Na tej istej lokalite zbieral kručinôčku aj Biermann: „Bokros helyeken K. Bodak és Feketeerdő között a Szigetközben. Biermann“ [na krikovitých miestach medzi K. Bodák a Feketeerdő, na Malom Žitnom ostrove]. Na schede je predtlačené „Ex herbario Lycei posoniensis“. Položka je uložená v Herbári Katedry botaniky SPU v Nitre (NI). Zberateľom bol pravdepodobne „Biermann Gusztáv, házbirtokos [=majiteľ domu], Pozsony“, ktorý bol v rokoch 1894–1911 členom Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku (cf. Anonymus 1894: 268, Anonymus 1911: 125, v kapitole Sitzungsberichte; v neskorších ročníkoch sa zoznamy členov Spolku už neuvádzajú).

Ďalšiu položku tohto druhu lokalizovanú do okolia Bratislavy som našiel v herbári Prírodovedného oddelenia Maďarského národného múzea v Budapešti (BP). Na schede s predtlačným „Herbarium J. Dorner“ je napísané: „circa Posonium. Dobay.“ Rok zberu nie je uvedený.

Položka bola súčasťou herbára uhorského botanika, lekárnika a učiteľa Józsefa Dornera (1808–1873). J. Dorner pôsobil v rokoch 1836–1840 v Bratislave, kde vlastnil lekáreň. Tu mu v roku 1839 vyšla práca *Banat in topographisch-naturhistorischer Beziehung*. Neskôr sa presťahoval do Győru (čf. Anonymus 1912: 697–698, Anonymus 1981: 392). V roku 1943 Stredná evanjelická škola v Budapešti, kde J. Dorner pôsobil, darovala jeho pomerne obsiahly herbár (asi 40 000 položiek) Maďarskému národnému múzeu (Rajczy & Buczkó 1996: 12). V Bibliografii k flóre ČSR sa spomínajú dve Dornerove práce venované rodu *Cuscuta* v Uhorsku (cf. Futák & Domin 1960: 181).

A kto bol záhadný zberateľ pán Dobay? Na základe nižšie uvedených faktov sa domnievam, že ním bol bratislavský lekárnik Július Dobay (1808?–1858 alebo 1859).

V štatistickej publikácii „Statistik des Medecinal-Standes der Kranken – und Hümanitäts – Anstalten, der Mineralwässer, Bäder, Trink – und Gesundbrunnen von Ungarn“ (1859) je v prehľade lekárov a lekárnikov Bratislavy (str. 59) bližšie uvedené, že Július Dobay bol promován v roku 1831 vo Viedni na doktora chémie, v čase vydania ročenky mal 51 rokov a pracoval ako lekárnik v lekární Červený rak („roth. Krebs“). Mal až troch pomocníkov, teda najviac zo všetkých bratislavských lekárnikov, ktorých bolo spolu sedem, čo znamená, že patril k najvýznamnejším. Hneď po ukončení štúdia vo Viedni začal pracovať v Bratislave, pretože už v roku 1831 sa spomína meno J. Dobaya, lekárnika, v bratislavských mestských novinách v súvislosti so zbierkou pre ľudí odkázaných na pomoc (epidémia cholery). Dobay prispel na túto charitatívnu akciu sumou desať florénov (cf. Anonymus 1831: 906). Na tomto mieste hodno spomenúť i to, že jedným z donátorov bol aj slávny prešporský „botanicus“ Š. Endlicher. V Bratislave musel teda Dobay zákonite

prísť do styku aj s Dornerom, obaja tu boli lekárnikmi. Je veľmi pravdepodobné, že práve v čase, keď tu pôsobil J. Dorner (1836–1840), sa dostala *Genistella sagittalis* zbieraná Dobayom do Dornerovho herbára.

V roku 1856, kedy vznikol Bratislavský prírodovedný spolok (od roku 1869 známejší skôr pod názvom Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok) sa stáva jeho členom aj „Dobay Julius, Dr. des Chemie, Apotheker Michaelerthor Nr. 170“ (cf. Anonymus 1856: 11). Členom spolku bol až do roku 1858, v roku nasledujúcom (1859) ho už neevidujú (pozri zoznamy členov spolku v kapitole Sitzungsberichte: Anonymus 1857: 4, Anonymus 1858: 40, Anonymus 1859: 151). Príčinou bola jeho smrť v roku 1858 alebo 1859 (Anonymus 1859: 162). Aj napriek svojmu spoločenskému postaveniu a členstvu v spolku na verejných prednáškach spolku nevystupoval a ani nepublikoval v spolkovom časopise. Svet rastlín určite nebol Dobayovi neznámy, hoci vyštudoval chémiu. Rastliny zbieral len príležitostne, o čom svedčí aj to, že iné Dobayove zbery neboli v herbároch zatiaľ nájdené (Hendrych in litt.). V súvislosti s Dobayom je zaujímavý fakt, že v rokoch 1828–1831 mal prenajatú Dobayovu lekárňu Daniel Wágner (1800–1890), lekárnik a významný farmaceutický botanik, priekopník zavádzania moderných výrobných metód vo farmácii (Zolyomi 1988: 142-146). Aj u ňo sa Dobay určite priučil k botanike.

Druhýkrát výskyt z okolia Bratislavy publikoval Pantoček (Pantocsek 1907: 209), avšak Bertová a Holub (1984: 84) ho považujú za pochybný, „pretože nebol doložený a nikdy potvrdený“. Charakter biotopu kručinôčky v Bratislave, tak ako ho uvádza Pantoček (cf. Pantocsek 1907: 207), je vo Flóre Slovenska (Bertová & Holub 1984: 84) chybné preložený („medzi vinicami“). Vo svojom diele Pantoček delí rastliny podľa typu biotopu, ktorý najprv charakterizuje (Bez konkrétnych lokalít! V tomto ohľade má Futák pravdu, že sa jedná o nekritický kompilát, cf. Futák & Domin 1960: 455; avšak tento prameň nemožno úplne ignorovať.) a potom vymenúva jednotlivé taxóny, vyskytujúce sa na týchto stanovištiach. *Genistella* (tam *Genista*) *sagittalis* je uvedená spolu s inými rastlinami (v prevažnej miere výrazne teplomilnými) na biotope charakterizovanom ako: „Napsütötte bokros helyek, részben a szőlővidék vegetációját képezik“ (Pantocsek 1907: 207) [Tvoria vegetáciu výslunných, krikovitých miest, zčasti vinohradníckej oblasti].

Nevyriešenou otázkou zostáva presná identifikácia tak Dobayovej ako aj Pantočekovej lokality. V súvislosti s dobou nálezu Dobaya možno predpokladať, že by mohlo ísť o miesta niekde v okolí mošonského ramena pri Čuňove odkiaľ ju udáva z pravého brehu Dunaja Wierzbicky, len o niekoľko rokov skôr, ako mohol zbierať *G. sagittalis* Dobay. V. Valenta sa domnieva, že aj táto skutočnosť by mohla svedčiť o tom, prečo nebola *Genistella sagittalis* zahrnutá do kriticky spracovaných článkov o bratislavskej flóre, nakoľko tunajší botanici okolie Čuňova do bratislavskej kveteny nezahrňali (cf. Kornhuber 1865a, Schiller 1884a). Druhý prípad je azda zamotanejší ako prvý, práve pre

nekritickosť Pantočkovho diela, vyplývajúcu jednak z neudávania lokalít, jednak z nemožnosti presne určiť, čo je Pantočkov vlastný údaj, alebo čo len prebratý (napr. z Neilreichových diel), ale už necitovaný, bez odkazu. Je dosť možné, že aj Pantočkova lokalita sa viaže k okoliu Moson-Magyaróváru, kde ju zbieral aj Biermann. Biermann i Pantoček boli súputníci a navyše v rovnakom čase boli aj členmi Bratislavského prírodovedného spolku.

Ďalším zaujímavým nálezom je nepochybne položka rastliny (položka nie je citovaná vo Flóre Slovenska), ktorú som našiel v Slovenskom národnom múzeu (BRA). Zbieral ju Černý v roku 1924, miesto nálezu označil „Kuchyně“ (na schede s nadpísaným Kvetena Slovenská – Slovenská je dopísaná rukou Černého). Podľa rukopisu schedy i podpisu zberateľa sa jedná o bratislavského botanika českého pôvodu Josefa Černého, ktorý sa natrvalo usadil v Bratislave v roku 1921 (Ptačovský 1957). Černý rastlinu správne determinoval (ako „*Genista sagittalis* Mill. Kručinka křídlatá“), avšak nález nepublikoval, hoci by to bol prvonález pre územie Slovenska (!).

Vo všetkých uvedených prípadoch sa pravdepodobne nejednalo o rastliny pestované pochádzajúce zo záhrad. V Dobayovom prípade by potom na schede bolo skôr napísané „Posonium“, teda intravilán mesta, kde boli rozšírené okrasné záhrady, on však uvádza „circa Posonium“, teda v okolí Bratislavy. Pantoček vo svojej práci zväčša vymenúva rastliny divorastúce spolu s rastlinami splanelými (napr. *Physalis alkekengi*, *Narcissus poeticus*, *Rudbeckia laciniata*), o pestovaných (v prevažnej miere úžitkových – zelenina, obilniny, koreniny) sa zmieňuje na inom mieste (str. 220–221). Hoci je *Genistella sagittalis* aj pestovanou okrasnou rastlinou skaliek od roku 1750, u záhradkárov si nezískala väčšiu obľubu a pestuje sa len veľmi zriedka (Hegi & Gams 1925, 1975).

Vyvstáva tu otázka pôvodnosti výskytu tohto druhu na skúmanom území, keďže sa vyššie spomínané lokality nachádzajú na hraniciach súvislého areálu výskytu, resp. v jeho tesnej blízkosti (cf. Meusel et al. 1965: 230). Niektoré fakty ako charakter biotopu a prechodnosť výskytu svedčia skôr pre alochtónnosť kručinôčky na uvedených lokalitách ako aj v celej strednej Európe (Poľsko, Česko, Ukrajina), čo podporujú aj názory niektorých autorov (cf. Wolak 1959; Olaczek 1960; Kaźmierczakova & Tumidajowicz 1981; Skalická 1993, 1995).

Skalická (1993) hodnotí kručinôčku krídlatú ako neoindigenophyt pre celé územie bývalého Česko-Slovenska. Dokladov o výskytu na nepôvodných biotopoch (okraje ciest a lesné lemy, železničné násypy, umelé borovicové výsadby) máme viacero. Ako možný spôsob-zdroj introdukcie sa označujú sadenice stromov (napr. *Pinus sylvestris*), zmesi semien *Lupinus polyphyllus* a *Sarothamnus scoparius*, ktoré sa používajú na zlepšenie krmovínovej bázy vysokej zveri, zriedka sú to transporty bavlny (Wolak 1959; Olaczek 1960; Kaźmierczakova & Tumidajowicz 1981; Skalická 1993, 1995). Spoločný výskyt

Genistella sagittalis a *Sarothamnus scoparius* na niektorých lokalitách v okolí Viedne tiež navodzuje pochybnosti (keďže *Sarothamnus* je v strednej Európe nepôvodný a vysádzaný) o pôvodnom charaktere výskytu (Riedl pers. com.). Ani jedna recentná lokalita v Čechách, na Morave, v Poľsku, ba ani na Slovensku nepredstavuje pôvodný, alebo aspoň prirodzený, bezlesný biotop (kručinôčka je výrazne svetlomilnou rastlinou, Hadač (1994: 44) píše o nárokoch *G. sagittalis*, že „světlo se zdá být jedním z rozhodujících faktorů“). Jedná sa buď o lokality výrazne človekom antropicky ovplyvnené (železničné trate, parky) alebo lokality na poloprirodzených biotopoch (budiace dojem autochtónnosti, keďže sa *Genistella* do týchto spoločenstiev vynikajúco včleňuje) ako sú lúky, pastviny, lesné lemy v tesnej blízkosti umelých výsadiieb sadenic lesných drevín a pod. Napriek názorom nevylučujúcim autochtónnosť druhu či už na území Poľska alebo Slovenska (Šourek 1958; Świącz 1981; Hadač 1994), zdá sa mi, že hypotézy o zavlečení (najskôr sadenicami drevín, ktoré sa dostali buď v krajine pôvodu (juhozápadná Európa, krajiny balkánskeho poloostrova), alebo až v semenárskych podnikoch do styku so semenami/podzemkami kručinôčky majú racionálnejší základ.

Herbárové doklady o výskyte kručinôčky krídlatej v širšom okolí Bratislavy:

1. circa Posonium (Dobay s.d. BP 226758)
2. Bokros helyeken K. Bodak és Feketeerdő között a Szigetközben (Biermann s.d. NI)
3. Kuchyně (Černý 1924 BRA)

Niektoré staršie práce sú citované v texte skráteno podľa diela Futák & Domin (1960).

Pod'akovanie: Moja vďaka patrí najmä V. Valentovi, znalcovi bratislavskej kveteny, za zásadné pripomienky k rukopisu článku. Povďačný som aj kurátorom herbárov: BP, BRA, BRNM, BRNU, NI, PR, PRC, SAV, SLO, W, WU. Za kópie článkov poľských autorov ďakujem J. Wójcizczkiemu (Krakov), za údaje z privatej kartotéky botanikov R. Hendrychovi (Praha), za pomoc pri práci s archívnymi materiálmi pracovníkovi Mestského archívu v Bratislave J. Kodajovi a M. Antalíkovej, pracovníčke Farmaceutického múzea Červený rak (Bratislava). Za podnetnú diskusiu som povďačný H. Riedlovi (Viedeň), za preklady maďarských textov ďakujem L. Tamásovi (Bratislava). Príprava článku bola podporená grantom č. 4106, VEGA.

Literatúra

Anonymus 1831: Fortsetzung des Verzeichnisses der zur Unterstützung der hilfbedürftigen eingegangenen milden Beyträge. p. 906. - Städtische Preßburger Zeitung. Freitag, 30. September.

- Anonymus 1856: Mitglieder des Vereins für Naturkunde beigetreten vor Abhaltung der Generalversammlung am 15. März. - Verh. Vereins Naturk. Presburg, (Sitzungsberichte), 1: 11-16.
- Anonymus 1857: Verzeichniss der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. - Verh. Vereins Naturk. Presburg, (Sitzungsberichte), 2: 3-13.
- Anonymus 1858: Verzeichniss der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. - Verh. Vereins Naturk. Presburg, (Sitzungsberichte), 3: 38-52.
- Anonymus 1859: Verzeichniss der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. - Verh. Vereins Naturk. Presburg, (Sitzungsberichte), 4: 150-162.
- Anonymus 1894: Namensverzeichniss der Mitglieder des Vereins für Heil- und Naturkunde zu Presburg. - Verh. Vereins Heil-Naturk. Presburg, (Sitzungsberichte), 8 (1892-1893): 267-272.
- Anonymus 1911: Verzeichniss der Mitglieder des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Pozsony. - Verh. Vereins Natur-Heilk. Presburg, (Sitzungsberichte), 21 (30) (1909-1910): 124-128.
- Anonymus 1912: Dorner József. pp 697-698. - In: Révai Nagy Lexicona. 5. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rezsvénytársaság. Budapest.
- Anonymus 1981: Dorner József. - In: Kenyeres, Á. (ed.), Magyar életrajzi lexikon 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dostál L., 1988: Rastlinstvo. Cievnaté rastliny. pp. 81-90. - In: Vološčuk, I. (ed.), Chránená krajinná oblasť Východné Karpaty. Príroda, Bratislava.
- Futák J. & Domin K., 1960: Bibliografia k flóre ČSR do r. 1952. Vydavateľstvo SĽV, Bratislava.
- Hadač E., 1994: *Genistella sagittalis* v Bukovských vrších. - Zpr. Čs. Bot. Společ., Praha, 27 (1992): 41-45.
- Hadač E. & Terray J. (eds), 1991: Kvetena Bukovských vrchov. Príroda, Bratislava.
- Hegi G. & Gams H., 1925: *Genistella sagittalis*. pp. 1196-1198. - In: Hegi G., (ed.), Illustrierte Flora von Mitteleuropa 4/3, J. F. Lehmanns Verlag, München.
- Hegi G. & Gams H., 1975: *Genistella sagittalis*. pp. 1196-1198. - In: Hegi G. (ed.), Illustrierte Flora von Mitteleuropa 4/3. Verlag Paul Parey, Berlin und Hamburg.
- Holub J. & Bertová L., 1988: *Genistella* Ortega. pp. 82-84. - In: Bertová L. (ed.), Flóra Slovenska IV/4. Veda, Bratislava.
- Kaźmierczakova R. & Tumidajowicz D., 1981: Występowanie *Chamaespartium sagittale* (L.) P. Gibbs w Polsce. - Fragm. Florist. Geobot. 27: 3-6.
- Meusel H., Jäger E. & Weinert E., 1965: Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Karten. VEB Gustav Fischer Verlag, Jena.
- Ołaczek R., 1960: Nowe stanowisko janowca strzałkowatego (*Genista sagittalis* L.) w Polsce. - Fragm. Florist. Geobot. 6: 233-234.
- Pantocsek J., 1907: Pozsony és környékének természetrajzi viszonyai. pp. 181-262. - In: Fischer J., Ortway T. & Polikeit K., 1856-1906. Emlékműkiadja a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület fennállásának ötvenedik évfordulójára alkalmából. Pozsony.
- Ptačovský K., 1957: Vzpomínka na J. Černého. - Biológia, Bratislava, 12: 145-146.
- Rajczy M. & Buczkó K. (eds), 1996: 125 years of Botanical Department of the Hungarian Natural History Museum. Hungarian National Museum, Budapest.

- Skalická A., 1993: *Genistella sagittalis* in Czech and Slovak Republics. - Novit. Bot. Univ. Carol. 7/(1991-1992): 51-57.
- Skalická A., 1995: *Genistella Ortega* - kručinečka. pp. 354-355. - In: Slavík B. (ed.), Květena České republiky 4. Academia, Praha.
- Soó R., 1966: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve II. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Soó R., 1980: Pótlások és javítások az I.-V. köethez Magyarország flórájának és növénytakarójának áttekintő összefoglalása. 6. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Świąż F., 1981: *Dorycnium pentaphyllum* Scop. subsp. *herbaceum* (Vill.) Rouy oraz *Chamaespartium sagittale* (L.) Gibbs for. *latifolia* Rouy et Fouc. - nowe gatunki dla flory polskich Karpat. - Fragm. Florist. Geobot. 27: 557-563.
- Šourek J., 1958: *Genistella sagittalis* (L.) Gams - nový druh pro Slovensko. - Preslia, Praha, 30: 82-85.
- Wolak J., 1959: Stanowisko *Genista sagittalis* na północy Polski. - Fragm. Florist. Geobot. 5: 14.
- Zolyomi N. D., 1988: Daniel Wágner. - In.: Tibenský, J. et al., Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Obzor, Bratislava.

Recenzia

Kornélia Goliašová (ed.), 1997: Flóra Slovenska V/2. VEDA, Bratislava. Rozsah 635 str., 104 map, 40 tabulí.

Jednou z nepopíratelných výhod dlouhodobě vycházejících souborných děl je možnost reagovat na připomínky a náměty čtenářů a recenzentů a dílo postupně přivádět „k dokonalosti“. A právě to se celému kolektivu kolem Flóry Slovenska dokonale daří, jak výmluvně dokazuje i druhý sešit 5. svazku, obsahující čeledi Bignoniaceae, Scrophulariaceae, Orobanchaceae, Globulariaceae, Lentibulariaceae a Plantaginaceae.

Nejvýraznější změnou je zařazení odstavce o celkovém rozšíření jednotlivých druhů (příp. poddruhů) a údaje o floristickém elementu. U jmen uváděných v synonymice pak přibyl rok publikace. Zmizelo i slůvko „upravil“ se jménem člena interního autorského kolektivu, který překládal a redakčně upravoval texty českých autorů. U textů je tak ponecháno pouze jméno autora, překladatelé jsou souborně uvedeni na titulní straně. Jinak si Flóra zachovává svoji osvědčenou úpravu, včetně anglického překladu určovacích klíčů, který se objevil už v prvním sešitě 5. svazku.